

УДК 821.161.2

СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ПОЕМИ «ЕНЕЇДА» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО У НІМЕЦЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ І. КАЧАНЮК-СПЕХ

Луцик Х.Ю.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті запропоновано зіставний аналіз одиниць побутової культурно-специфічної лексики поеми «Енеїда» І. Котляревського та їхніх відповідників у німецькому перекладі І. Качанюк-Спех. На основі виокремлених способів перекладу встановлено основні стратегії відтворення культурної специфіки тексту поеми. З'ясовано, що у понад 50% контекстуальних вживань відтворення побутової лексики відбувається шляхом редукції її культурної семантики (стратегії нейтралізації та елімінації). Стратегії доместикації та форенізації не мають домінантного характеру, їхні показники однакові. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку про те, що виведене співвідношення стратегій відтворення культурно-специфічної лексики у німецькому перекладі зумовлене як об'єктивними перешкодами на рівні українсько-німецького бінарного зіставлення, так і суб'єктивним підходом перекладачки, в основі якого «відтворення загального враження на читача».

Ключові слова: «Енеїда» І. Котляревського, німецький переклад І. Качанюк-Спех, культурно-специфічна лексика, стратегія перекладу, побутові реалії, тематична група.

Постановка проблеми. Вагому частку сучасних перекладознавчих пошуків становить дослідження стратегій відтворення культурної специфіки тексту. Культурно-специфічна лексика (КСЛ), зокрема, побутові реалії, є саме тим елементом художнього стилю І. Котляревського, який надає бурлескно-трагедійній поемі «Енеїда» статус оригінального твору і, разом з тим, пояснює її запізнілу іншомовну рецепцію. Повний німецькомовний переклад поеми І. Качанюк-Спех, що є об'єктом аналізу у пропонованій статті, виданий 2003 року у Мюнхені, через понад 200 років після виходу оригінального твору. На його основі отримуємо можливість простежити основні закономірності відтворення побутової КСЛ у рамках часткової теорії перекладу, в українсько-німецькому бінарному зіставленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогодні вивчення німецькомовної рецепції поеми «Енеїда» І. Котляревського (переклади І. Качанюк-Спех та О. Грицяя) обмежене кількома рецензіями та науковими статтями В. Грицини [1], М. Зимомрі [2], Л. Прими [3], а також розвідками автора цього дослідження [2; 4-7]. Загальнотеоретичні проблеми відтворення культурно-специфічної лексики висвітлено у працях Л. Андрейко [8], М. Іваницької [9], А. Кам'янець і Т. Некряч [10] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті інтерпретації культурно-специфічного тексту поеми «Енеїда» потребує ретельного дослідження рівень співвідношення між самобутністю автора [11, с. 117] та автономністю перекладача [12, с. 13] шляхом з'ясування домінантних стратегій відтворення культурно-специфічної лексики.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення домінантних стратегій відтворення побутової культурно-специфічної лексики поеми «Енеїда» І. Котляревського (ІК) [13] у перекладі І. Качанюк-Спех (ІКС) [14] німецькою мовою.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу способів відтворення у німецькому перекладі побутових реалій трьох основних тематичних

груп (ТГ) поеми «Енеїда» – «традиційні напої», «традиційні страви» та «традиційний одяг» – представлено у попередніх наукових матеріалах [2; 4; 5], було встановлено такі числові закономірності: гіперонімічне перейменування (29,5%), підбір функціонального аналога (15,1%), дескриптивна перифраза (9,4%), ситуативний відповідник (9,1%), транскодування (7,7%), метод уподібнення та калькування (по 6,9%). Ще 9,1% побутових реалій усіх ТГ не мають прямих відповідників у тексті перекладу.

У перекладі ІКС повною мірою виявляється функціональний потенціал **гіперонімічного перейменування** у синтезі з двома іншими способами – **дескриптивною перифразою** та **калькуванням**. В основі цієї комбінації лежить поширений спосіб словотвору німецької мови – словоскладання, що передбачає калькування структурних частин ядер-реалій [5, с. 8-9; 7, с. 26-28]. Зважаючи на те, що переклад ІКС виконано без дотримання римуння оригінального вірша, композити тут виконують функцію лексичної економії і широко застосовуються для відтворення побутових реалій усіх трьох аналізованих ТГ. Завданням описових відповідників, утворених шляхом граматичного словоскладання, є експлікація денотативного значення одиниці оригіналу. При відтворенні цим способом реалій ТГ «традиційні напої» і «традиційні страви» еспліковано інформацію про спосіб приготування та основні інгредієнти.

ІК: *А послі танців варенухи*

По філіжанці піднесли [13, с. 27]

ІКС: *Nach so viel Mühe leerte jeder*

Gleich becherweise Honigschnaps [14, с. 11];

ІК: *І ганусною підкріпивсь* [13, с. 219]

ІКС: *Und sich gestärkt mit Anisschnaps* [14, с. 182];

ІК: *На закуску куліш і кашу,*

Лемішку, зубці, пупрю, квашу

І з маком медовий шулик [13, с. 26]

ІКС: *Als Nachtisch Mehlspeise und Mais,*

Verschiedene Getreidebreie.

Honig- und Mohnkuchen zum Schluß [14, с. 10].

У ТГ «традиційний одяг» кількість дескриптивних композитів найбільша. При такому способі відтворення експліковано різні види денотативної інформації:

1. Логічний поділ референтів на верхній та нижній одяг:

ІК: *Сорочку і каптан з китайки* [13, с. 27]
 ІКС: *Ein Oberrock aus rotem Samt* [14, с. 12];
 ІК: *Приходила і ся (Ганна) сюди В червоній юпочці басвій* [13, с. 26]
 ІКС: *In einem Oberkleid aus Samt* [14, с. 11].

2. Матеріал, з якого виготовлене вбрання:

ІК: *І шапку, пояс з каламайки, І чорний шовковий платок* [13, с. 27]
 ІКС: *Ein Stoffgürtel und eine Mütze Mit einem schwarzen Seidentuch* [14, с. 12].

3. Комбінована експлікація попередніх характеристик:

ІК: *Взяла очіпок грезетовий І кунтуш з усами люстровий, Пішла к Зевесу на ралець* [13, с. 21]
 ІКС: *Mit einem Oberrock aus Samt, Am Kopfe eine Brokathaube, So ist vor Zeus sie gelangt* [14, с. 6].

Трапляються випадки подвійної гіперонімії, наприклад, *пояс з каламайки – ein Stoffgürtel*. Лексема *der Gürtel* відповідає лексемі *пояс* на денотативному (смуга з певного матеріалу для підперізування), але не збігається з нею на конотативному (Еней – козак, а козаки носили за поясом зброю) рівні. Лексема *каламайка* та її відповідник *der Stoff* у німецькому перекладі не можуть вважатися еквівалентними навіть за обсягом своїх денотативів. Адже *каламайка* – конкретний тип тканини.

Високим є показник **транскодування**, що пояснюється багатократним застосуванням політерного відтворення однакових лексем у різних контекстуальних ситуаціях у межах цілого тексту перекладу, наприклад: *брага – die Braha* (7 разів), *борці – der Borschtsch* (3 рази). Активне залучення техніки транскодування простежується на фоні домінантності родо-видової заміни, оскільки ці два способи перекладу є комплементарними з погляду відтворення семантики. Тоді як транскодування дозволяє найбільш повно зберегти етномовний компонент лексеми [15, с. 17], гіперонімічне перейменування нівелює його. Тому внесення лексем мови оригіналу у текст перекладу в незмінній зовнішній формі є спробою компенсувати загальну нейтралізацію національно-культурної ознаки. Транскодуванням відтворено найбільш знакові для української культури реалії, що позначають традиційні страви:

ІК: *Борцу трохи було не з шість* [13, с. 45]
 ІКС: *In sechsen sprudelte der Borschtsch* [14, с. 28];
 ІК: *Варенички пшеничні білі* [13, с. 106]
 ІКС: *Aus weißem Teig die Warenyky* [14, с. 82];
 ІК: *Лубенського шмат корваю* [13, с. 133]
 ІКС: *Als Gebäck Korowaj aus Lubenij* [14, с. 108].

Відсутність транскодованих форм серед відповідників реалій ТГ «традиційний одяг» вказує на низьку міжкультурну мобільність елементів національного костюму порівняно з елементами національної кухні, що легше проникають у лексикон генетично віддалених мовних систем.

Доцільність транскодування у німецькому перекладі неоднозначна. У процесі опрацюван-

ня життєвого досвіду побутові реалії не тільки набувають емотивності, яку не завжди можна віддзеркалити в такий спосіб. Нерідко лексеми, механічно перенесені у текст перекладу з тексту оригіналу, зберігають тільки базові денотативні семи або й залишаються незрозумілими для реципієнта. За такого алгоритму відтворення адекватне сприйняття української реалії залежить від попереднього ознайомлення реципієнта з культурою мови оригіналу:

ІК: *Еней в Олімпі буде з нами Живитись тими ж пирогами, Які кажу пекти я вам* [13, с. 268]
 ІКС: *Aeneas kommt auf den Olymtr, Um mit uns perohy zu essen, Die ihr auf meinen Befehl kocht* [14, с. 222];
 ІК: *Пиріг завдовжки із аршин* [13, с. 129]
 ІКС: *Langen gebackenen Perih* [14, с. 105].

Адаптивна техніка **міжмовного запозичення** має опазональний характер і відбувається за посередництва:

1. Третью мови стосовно українсько-німецького бінарного зіставлення, близькоспорідненої до мови оригіналу (російська):

ІК: *Дідона рано схопилась, Пула з похмілля сирівець* [13, с. 27]
 ІКС: *Ganz früh sprang Dido aus dem Bette, Trank zur Ausnüchterung den Kwas* [14, с. 12];
 ІК: *Анхіз з горілочки умер* [13, с. 42]
 ІКС: *Und so durch Wodka umgekommen* [14, с. 27].

2. Третью мови стосовно українсько-німецького бінарного зіставлення, генетично віддаленої від мови оригіналу (італійської):

ІК: *З кулешиком лемішку їла* [13, с. 180]
 ІКС: *Aß nur Polenta und den Brei* [14, с. 150].

Для німецького перекладу не є характерною лексико-семантична компенсація, проте тут застосовується **структурне переформатування** оригінальних кластерів у конкретному контексті шляхом уподібнення. Перекладачка цілеспрямовано інтерпретує контекст у такий спосіб, щоб пристосувати його до адресата. Тому утворені внаслідок нього структури відрізняються від, наприклад, ситуативних одиниць-коменсаторів в англійському перекладі Б. Мельника [6, с. 70-71]. Переформатування відбувається на основі денотативів одиниць мови оригіналу, які наділяються новим конотативним значенням:

ІК: *І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець, Горілку просту і калганку, Кривсь для духу яловець* [13, с. 26]
 ІКС: *Man reichte Sliwowitz in Bechern, Met, Bier, die Braha und den Kwas, Auch Branntwein aus der Galantwurzel Und ebenso Wacholderschnaps* [14, с. 10].

Концепт *яловець* уособлює магічний, ритуальний підтекст українського обрядового життя [16, с. 87]. Нове значення «ялівцева горілка (джин)» утворено завдяки додаванню продуктивного гіпероніма *der Schnaps*. Новосформоване поняття є більш зрозумілим для німецькомовного читача, бо походить із сусідніх Нідерландів. На можливість здійснення такої трансформації перекладачки вказує контекст, адже в аналізованому епізоді згадано декілька назв традиційних напоїв.

Аналогічне переформатування кластера трапляється й у іншому уривку:

ІК: *Зразову до ріжків печінку,*

Гречаний з часником пампух [13, с. 42]

ІКС: *Brühe mit Leberknödeln drauf,*

Und Buchweizen gewürzt mit Knoblauch [14, с. 27].

Тут семантичне перегрупування відбувається без залучення додаткових компонентів. Зіставлення аналізованих рядків, що містять кластер, дозволяє виокремити шість значущих семантичних елементів у тексті оригіналу та п'ять – у тексті перекладу. Внаслідок їхнього перегрупування виникає новий контекст (рис. 1).

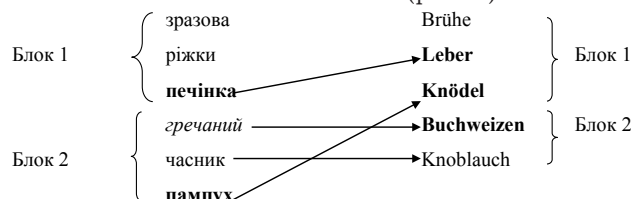

Рис. 1. Адаптивне перегрупування кластера реалій у німецькому перекладі

Таблиця 1

Стратегія відтворення культурної специфіки оригіналу		Разом у трьох ТТ %	Сумарний показник %
Нейтралізація	Гіперонімічне перейменування	29,5	40,8
	Дескриптивна перифраза	9,4	
	Контекстуальне розтлумачення	1,9	
Доместикація	Метод уподібнення	6,9	8,8
	Міжмовне запозичення	1,9	
Форенізація	Транскодування	7,7	8,0
	Комбінована реномінація	0,3	
	Семантичне увиразнення	0,0	
Універсалізація	Функціональний аналог	15,1	15,1
Елімінація	Відповідник відсутній	9,1	13,5
	Лексико-синтаксичне перефразування	4,4	

Примітка: n – кількість контекстуальних вживань

З рис. 1 зрозуміло, що компоненти оригінального кластера, до якого входять реалії ТТ «традиційні страви», за композиційною та смисловою ознакою умовно згруповано в два блоки мови оригіналу з центральними елементами *печінка* і *пампух* відповідно. У тексті перекладу їхні від-

повідники *Leber* (*печінка*) та *Knödel* (*кльоцка, фрикаделька*) об'єднано в один смисловий блок. Лексема *гречаний* стає центральним елементом другого. У першому смисловому блоці мови оригіналу здійснено ще одну суттєву заміну – вилучено елементи старого контексту *зразова* та *ріжки* і додано елемент нового – *Brühe* (*бульйон*). Цим значення адаптовано до німецькомовного реципієнта, оскільки суп з печінковими кльоцками є традиційною стравою німецької, австрійської та чеської кухонь [17]. Лексеми *пампух* і *Knödel* є відповідниками тільки у контексті. Отже, адаптація відбувається не тільки на лексичному чи лексико-семантичному рівні, а й на структурно-синтаксичному. В основі уподібнення лежить денотативне перегрупування в контексті культури мови перекладу, а не спільність ознак. Німецькомовний уривок відповідає оригінальному в смисловому плані та за художніми якостями. При цьому говоримо про заміну культурної специфіки.

На основі розробленої типології стратегій відтворення КСЛ [5, с. 8] і проведеного вище аналізу релевантних способів перекладу побутових реалій трьох ТТ виділяємо такі стратегії відтворення культурної специфіки поеми «Енеїда» у німецькому перекладі (табл. 1).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного зіставного аналізу встановлено, що для перекладу ІКС характерний високий рівень нейтралізації культурно-специфічного значення (40,8%). Ще у 13,5% контекстів досліджуваний пласт лексики зазнав його елімінації. Таким чином, у 54,3% контекстів відтворення побутової лексики засобами німецької мови відбувається шляхом редукції її культурної семантики, що відчутно стерло національний колорит оригіналу. Отримані показники дозволяють говорити також про те, що німецька перекладачка зосереджує увагу на збереженні текстових структур оригіналу, «відтворенні загального (курсив наш. – Х.Л.) враження, яке письменник хоче справити на читача» [14, с. 240]. Водночас вона добирає функціональні аналоги до лексем без виразної культурної семантики поза конкретним контекстом. Внаслідок цього у німецькому перекладі універсалізацію (15,1%) слід розглядати як категорію, де виражено закономірні об'єктивні явища мови, а не суб'єктивний підхід до відображення культури тексту оригіналу. Стратегії доместикації (8,8%) та форенізації (8,0%) однаково виражені у тексті перекладу і не мають домінуючого характеру.

Перспективним вбачається дослідження закономірностей відтворення культурної специфіки поеми «Енеїда» І. Котляревського в інших бінарних зіставленнях та на матеріалі інших тематичних груп культурно-специфічної лексики.

Список літератури:

- Грицина В. Відтворення форм звертання у німецьких перекладах «Енеїди» Котляревського / Володимир Грицина // Іноземна філологія. – 2008. – Вип. 120. – С. 150-154.
- Зимомря М.І., Гаврилук Х.Ю. Картина світу та її колористика у поеми «Енеїда» І. Котляревського: особливості перекладу реалій // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки. – Кіровоград, 2013. – Вип. 116. – С. 13-17.
- Прима Л. Поема Івана Котляревського «Енеїда» у німецькомовній інтерпретації Остапа Грицяя / Л. Прима // Теорія і практика перекладу: матеріали Міжнар. наук. конф.: Studia in honorem: на пошану доктора

- філологічних наук, професора Олександра Чередниченка. – Київ; Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 144–152. – (Наукові записки факультету романо-германської філології; серія: Філологічні науки).
4. Гаврилюк Х. Особливості відтворення національно-специфічної лексики у перекладах І. Качанюк-Спех / Христина Гаврилюк // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – Вип. 4. – С. 117–123.
 5. Гаврилюк Х.Ю. Переклади «Енеїди» Івана Котляревського: інтерпретація національної та світової міфології [Текст]: автореферат дис. ... кандидата філологічних наук: [спеціальність] 10.02.16 – перекладознавство / Гаврилюк Христина Юріївна; М-во освіти і науки України, Державний заклад «Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». – Одеса, 2014. – 18 с.
 6. Гаврилюк Х.Ю. Інтерпретація культурної специфіки поеми «Енеїда» І. Котляревського в перекладі Б. Мельника // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2015. – Вип. 3(81). – С. 68–74.
 7. Луцик Х.Ю. Поема «Енеїда» І. Котляревського в контексті культурної парадигми художнього тексту // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. – 2016. – № 1. – С. 24–33.
 8. Андрейко Л.В. Стратегії очуження та одомашнення при перекладі інтертекстуальних одиниць в художньому творі / Л.В. Андрейко // Філологічні трактати. – 2015. – Т. 7, № 3. – С. 7–13.
 9. Іваницька М.Л. Розвиток уявлень про очуження та одомашнення в європейському перекладознавстві // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – С.75–82.
 10. Кам'янець А.Б., Некряч Т.С. Інтертекстуальна іронія і переклад: монографія. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2010. – 176 с.
 11. Venuti L. *The Translator's Invisibility* / Lawrence Venuti. – 2nd ed. – London and New York: Routledge, 2008. – 319 p.
 12. Venuti L. *The Scandals of Translation: Towards an ethics of difference* / Lawrence Venuti. – London and New York: Routledge, 1998. – 210 p.
 13. Котляревський І.П. Енеїда. Ivan Kotliarevsky. Aeneid / І.П. Котляревський; translated by Bohdan Melnyk. – Canada, Toronto: The Basilian Press, 2004. – 278 p.
 14. Kotljarevs'kyj I. Aeneida / Ivan Kotljarevs'kyj; [Deutsch von Irena Katschaniuk-Spiech; hrsg. von Leonid Rudnytzky, Ulrich Schweier]. – München: Ukrainische Freie Universität, 2003. – 242 s.
 15. Содомора П.А. Побутові реалії Гомерової «Одіссеї» у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Павло Андрійович Содомора. – К., 2004. – 20 с.
 16. Сологуб Л. Фразеологізми «Енеїди» в перекладах різних авторів / Л. Сологуб // Іван Котляревський та українська культура XIX–XX століть: зб. наук. статей. – Полтава, 2005. – С. 87–89.
 17. Wikipedia [die elektronische Ressource]: die freie Enzyklopädie. – Access mode: <http://de.wikipedia.org>

Луцьк К.Ю.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

СТРАТЕГИИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ БЫТОВОЙ КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ ПОЭМЫ «ЭНЕИДА» И. КОТЛЯРЕВСКОГО В НЕМЕЦКОМ ПЕРЕВОДЕ И. КАЧАНЮК-СПЕХ

Аннотация

В статье представлен сравнительный анализ единиц бытовой культурно-специфической лексики поэмы «Энеида» И. Котляревского и их эквивалентов в немецком переводе И. Качанюк-Спех. На основе выделенных способов перевода установлены основные стратегии воспроизведения культурной специфики текста поэмы в целом. Подсчитано, что в более 50% контекстуальных употреблений воспроизведение бытовой лексики происходит путем редукции ее культурной семантики (стратегии нейтрализации и элиминации). Стратегии доместикации и форенизации не имеют доминантного характера, их показатели совпадают. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что представленное соотношение стратегий воспроизведения культурно-специфической лексики в немецком переводе обусловлено как объективными препятствиями на уровне украинско-немецкого бинарного сопоставления, так и субъективным подходом переводчицы, в основу которого положен принцип воспроизведения «общего впечатления на читателя».

Ключевые слова: «Энеида» И. Котляревского, немецкий перевод И. Качанюк-Спех, культурно-специфическая лексика, стратегия перевода, бытовые реалии, тематическая группа.

Lutsyk Kh.Yu.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

**CULTURE-SPECIFIC LEXICON REPRODUCTION STRATEGIES
IN THE GERMAN TRANSLATION OF I. KOTLIAREVSKYI'S «THE AENEID»
BY I. KATSCHANIUK-SPIECH**

Summary

The article offers a contrastive analysis of everyday life culture-specific units of «The Aeneid» by I. Kotliarevskyi and their equivalents in the German translation by I. Katschaniuk-Spiech. Principal ways of their rendering appear to predetermine dominant strategies of cultural specificity reproduction in general. In over 50% of all contextual usages the analyzed units have been rendered by way of their cultural semantics reduction (strategies of neutralization and elimination). Domestication and foreignization are represented equally and are not prevalent. The quantitative representation of translation strategies is accounted for by objective discrepancies with respect to the Ukrainian and German binary opposition as well as the subjective translator's choice to reproduce «a general impression on the reader» in the first place.

Keywords: «The Aeneid» by I. Kotliarevskyi, German translation by I. Katschaniuk-Spiech, culture-specific units, translation strategies, everyday life realia, thematic group.